

ՅՈՎԱԿԻՖ ԷՄԻՆ ԵՒ ԵԳՄԱՆՏ ՊՐԲԷ :

Անգղիոյ քաղաքագետ եւ պերճախօս մեծամեծներուն մէջ անուանի է Էտմընտ Պըրք ատենաբանը որ ծնած էր Տուպլին Իռլանտայի մայրաքաղաքը 1750ին : Պատիկուց Լոնտրա եկած, եւ փաստաբանութեան ետեւ եղած ըլլալով՝ գանազան գրուածքներ հանեց, ու քիչ ատենէն համբաւը մեծցաւ իբրեւ փիլիսոփայ եւ քաղաքագետ մարդ : Անգղիոյ խորհրդարանին անդամ ընտրուելէն ետեւ՝ հակառակորդաց կողմը անցաւ, Անգղիոյ տերութեան դէմ Ամերիկացոց ձեռնտու եղաւ, եւ զարմանալի ճարտասանութեամբ դէմ կեցաւ Արեւելեան Հնդկաստանի Հասքինկս կուսակալին, որ իւր գորութեանը վրայ վատահացած՝ շատ բռնութիւններ կրէր հոն : 1790ին Գաղղիոյ մէջ պատահած մեծ խռովութեանը սաստիկ դէմ կեցաւ, եւ շատ մը ճառեր ու գրուածքներ հրատարակեց, որոնց մէջ գլխաւորն է « Խորհրդածութիւնք ի վերայ Յեղափոխութեան Գաղղիոյ » ըսուածը, որ շատ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ նախ Անգղիոյ եւ յետոյ բոլոր Եւրոպայի վրայ : Պըրքի գրուածոց մեծ մասը հրատարակուելուն պէս գաղղիարէն ալ բարգմանուեցան . բոլոր գրուածքները 16 հատորի կը հասնին : Ինքը մեռաւ Պիքքընսֆիլտ քաղաքը 1797ին :

Արդ այս երեւելի անձը մերազնեայ Էմինեան Պ. Յովսէփին վրայ պատուաւոր յիշատակութիւն մը ըրած ըլլալով իր գրուածքներէն մեկուն մէջ, արժան կը համարինք անոր եւ ուրիշ Անգղիացոց խօսքերուն հայերէն բարգմանութիւնը դնել հոս իբրեւ ազգային տեղեկութիւն :

Պըրքին գրուածքը հրատարակող Անգղիացին ձեյմս Փրայլըր՝ այս ծանօթութիւնը կաւեցընէ Յովսէփ Էմինեանին՝ եւ Պըրքին անոր հետ ունեցած յարաբերութեանը վրայ :

« Այնատենները Պ. Պըրք դիպուածով մը Սենր-ձեյմսի պարտիզին մէջ ճանչորութիւն ըրաւ գործունեայ ու կարգէ դուրս զարմանալի մարդու մը հետ որ քեպետ եւ բնիկ արեւելցի ըլլալովը Անգղիացոցմէ շատ բարեկամութիւն մը պիտի չսպասէր, սակայն այնպիսի կերպով մը առջեւն ելաւ, եւ այնպէս իւր վիճակէն վեր իմաստութեամբ խօսեցաւ հետն որ մեկէն բարեկամացաւ անոր : Թէ որ բաղդը այս մարդուն քիչ մը աւելի

օգնած ըլլար, կրնար անշուշտ մեծանուն մարդկանց մէկն ըլլալ, ինչպէս արդէն հիմալուան մարդկանց մէջ շատ համարձակ կերեւար : Պ. Գուլիէլմոս ձօնս այսպէս կը գրէ անոր համար (մայիս, 1786) առ Պ. Յովսէփին Մաքֆերսոն, երբոր դեռ անիկայ Հնդկաստանի ընդհանուր կուսակալն էր . « Էմինին վրայ ունեցած խնամոցդ համար արդէն շնորհակալ եղայ ձեզի . կաղաչեմ ասկէց ետքն ալ նոյն խնամքը անպակաս ընէք . Անգղիոյ մէջ ալ շատ մարդ կայ որ շնորհակալ պիտի ըլլան ձեզի : Էմին այնպիսի ճարտար մարդ մըն է որ մէկը որչափ մեծ պաշտօն ալ տայ ձեռքը, անիկայ աւելի լաւ կը համարի պատերազմին սաստկացած ու վտանգաւոր տեղը մտնելը : »

Լորտ Թէյնմաուր, Պ. Գուլիէլմոս ձօնսին վրայ գրուած յիշատակարանին մէջ, Էմինին կենացը վրայ յաջորդ համառօտ տեղեկութիւնը կուտայ .

« Քիչ մարդ եղած է որ Պ. Գուլիէլմոս ձօնսին յիշատակած Էմին անունով մարդուն պէս տեսակ տեսակ փորձանքներու հանդիպած ըլլայ : Էմինը Պարսկաստանի Համատան քաղաքը ծնած էր հայ ծնողացմէ . մանկութեան ատենը մեծամեծ բշտառութիւններ քաշեց . հազիւ քէ պատանեկութեան տարիքը մտեր էր, հօրը եւ աղբրոցած ընտանեացը հետ Կալկարա գնաց : Հոն առիթ ունեցաւ տեսնելու քէ Եւրոպացիք Ասիացոցմէ որչափ աւելի յառաջացեալ են զինուորութեան, արուեստից ու գիտութեանց մէջ, իրեն ալ սաստիկ փափագ մը եկաւ այն գիտութիւններուն տեղեակ ըլլալու . միտքը դրաւ որ ինչ կուգէ ըլլայ՝ դէպ ի Անգղիա ճանապարհորդութիւն մը ընէ : Հայրը երկար ատեն իրեն դէմ կենալէն ետեւ վերջապէս ստիպուեցաւ զիջանելու . Էմին ալ միտքը դրածը կատարելու համար այս գեղեցիկ հնարքը բանեցուց, որ բոլոր ճամբորդութեան ատենը Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութեան նաւերէն մեկուն մէջ հասարակ նաւավարի պէս աշխատեցաւ : Անգղիա հասածին պէս, առանց ամենեւին ատեն կորսնցընելու՝ միտքը դրած գիտութիւններուն ետեւ եղաւ անյազարար . բայց վախճանին հասանելու չափ բաւական ստակ չունենալով՝ քիչ մը ատեն ետ մնաց, եւ ապրուստը ճա-

րելու համար հարկադրեցաւ ընտանեկան զբաղմունքներու եւ աշխատալի պաշտօններու պարապիլ : Բաղդը յաջողեցաւ որ երբ յուսահատելու մօտէր՝ դիպուածով մը Նորրհրմալըլէնտի դքսին, յետոյ ուրիշ ազնուական ու հարուստ պարօններու հետ ճանչորեցաւ եւ անոնց օգնականութեամբ փափագանացը հասաւ :

« Էմինին խելքը միտքը այն էր որ զինաշարժութիւն սովորի, յուսալով քեանով իր նախնեաց երկրին մէկ մասն ու կրօնքը Պարսից ձեռքէն ազատել : Գերմանիոյ մէջ Բրուսիացոց ու Սնգղիացոց բանակներուն ծառայելէն վերջը, ճար մը գտաւ ինքզինքը Հայաստանի լեռները ձգելու, Վրաստանի Հերակլ քաղաքին ծառայելու, եւ իւր հայրենակցաց սրտին մէջ աստուածաշատութեան եռանդը եւ պատերազմական քաջութիւնը վառելու համար : Մեծ ցաւ եղաւ իրեն երբ տեսաւ որ այնչափ դժուարութեամբ ձեռք գարկած գործը ստըկի պակասութեան պատճառաւ պարապ պիտի ելլէր. ուստի յուսահատեալ հարկադրեցաւ նորէն Սնգղիա դառնալու : Հոն քեպեռ եւ մէկուն մէկլալին օգնութեամբը ապրեցաւ, բայց իւր պաշտպաններուն ձեռնառութեամբը ու յանձնարարութիւններովը վերջապէս կրցաւ Ռուսաստան երթալ, անկէց ալ պէս պէս տառապանաց եւ արգելքներու իւր քաջասրտութեամբը եւ համբերութեամբը յաղթելով գնաց Վրաստանի մայրաքաղաքը Թիֆլիզ : Այն երկրին ու Հայաստանի լեռներուն մէջ ուրը տարի քափառական պտըտելէն եւ շատ մը վտանգներէ, բշուառութիւններէ անցնելէն ետքը՝ հարկադրեցաւ իւր ցնորական խորհուրդէն ետ կենալ, եւ իւր հօրը տունը Կալկարա դարձաւ : Բայց միշտ իր դիտաւորութիւնը կատարելու փափաքով եւ բնաւ չվախնալով զլիսէն անցած վտանգներէն ու դժուարութիւններէն, երրորդ անգամ մըն ալ փորձեց միտքը դրածը ի գործ դնելու, եւ գնաց Պարսկաստան. բայց այն անգամ ալ յոյսը պարապի եղլելով՝ նորէն Կալկարա դարձաւ :

« Էմին այն մարդն էր ուրեմն որ հետ զնտէ հաւաքար, բեռնակիր, ծառայ եղաւ. ողորմութեամբ ապրեցաւ, ազնուականաց ընկերութեանը մէջ մտաւ, իշխաններէ ու քաղաւորներէ պաշտպանութիւն գտաւ. մեծամեծ բշուառութեանց մէջ ալ զիտցաւ իւր պատիւը, սրտի անկեղծութիւնը, Աստուծոյ նախախնամութեանը վրայ ունեցած վստահութիւնը, եւ քրիստոնէութեան սկզբանց վրայ հաստատուն սէրը պահել, որոնց

մէջ ինքը մեծցած էր : Կալկարա բնակած ատենը իր կենացը մէջ զլիսէն անցած դիպուածներուն պատմութիւնը հրատարակեց. այս պատմութիւնը Պ. Գուլիէլմոս ձօնա հաճեցաւ ազբէ անցընել, եւ տառերու սխալները սրբագրեց՝ առանց ոճին դպչելու : »

Էմինը Նորրհրմալըլէնտի դքսին առջեւ ելլելէն առաջ եղմոնտ Պըրքին հետ տեսնուեցաւ, որուն ինչպէս որ ըսինք՝ հանդիպել էր պարտիզին մէջ : Ինչ մը ատեն խօսակցելէն վերջը Պ. Պըրք զինքը իւր տունը հրաւիրեց : Էմին չգիտնալով քե զինքը այնպիսի քաղաքավար կերպով, տուն հրաւիրողը ո՞վ է՝ ծղաչեց որ շնորհք ընէ, անունը իրեն յայտնէ. պատասխան տուաւ Պ. Պըրք անուշութեամբ մը ու ըսաւ. « Ծառաներնուդ անունն է եղմոնտ Պըրք, ես ալ ձեզի պէս իմ հօրս քովէն փախստական որդի եմ : » Այս ըսելով Էմինին կեսօսկի մը տուաւ ու ըսաւ. « Իմ պատուոյս վրայ կըսեմ, հիմակուան ունեցածս այսչափ է միայն. խնդրեմ որ ընդունիք : »

Երկրորդ օրը Պ. Պըրք Էմինին այցելութեան գնաց, եւ խորհուրդ տուաւ իրեն քե որ գրքերը պէտք է կարդայ : Յետոյ առաւ զինքը իւր ազգական Պ. Գուլիէլմոս Պըրքին տարաւ. եւ մինչեւ երեսուն տարի չմոռցաւ Էմին այն երկու անձանցմէ տեսած բարիքները :

Պ. Պըրքին հետ ճանչորութիւն ընելէն ետեւ, Էմին քիչ մը մոռցաւ իւր կարօտութիւնը, եւ Սնգղիա երթալու նպատակին հասնելու յոյսը օրէ օր կըմբրնար :

Էմին կըսէ քե « Պ. Պըրք քե որ զիս ատեն ատեն չմխիբարէր, բոլորովին յուսահատութեան մէջ կլինայի. » բայց բարեկամը միշտ խորհուրդ կուտայ եղեր իրեն որ յոյսը Աստուծոյ վրայ դնէ, եւ օր չէր ըլլար որ Էմինը տեսնելու չերթար : Նոյն ատենը գրքեր ալ կըշարադրէր. առաջին հետեւութիւն մըն էր, իսկ երկրորդը « Յաղագս Վսեմին եւ Գեղեցկի » ըսուած ճառ մը : Բոլոր այս պատմութիւնը վերջին աստիճանի նշանաւոր է այն մարդասիրական ու վեհանձնական հոգւոյն համար որ մեր (Սնգղիացի) ազգին պարծանք եղող առաքինի մարդուն յատկութիւնն է :

Անկէց շատ տարի ետքը Էմինին համար Հընդկաստանի մէջ շահաւետ վիճակ մը գտնելու մտքով՝ Պ. Պըրք անոր գրած նամակին հետեւեալ պատասխանը գրեց .

« Առ Յովսէփի Էմին, ի Կալկարա :

« Սիրեցեալդ իմ եւ վաղեմի բարեկամ,

« Իրաւամբ կըմեղադրեք զիս որ ձեր գրեթէ անհաւան կերպով չպատասխանեցի . բայց վստահ եղիք որ ոչ կողակիցս եւ ոչ ես չենք մոռցած զձեզ, որդիս ալ իր բարեկամական ողջոյնը չմոռցաւ ընելու ձեզի . անկեց ի գաւա կըլսնդրէ որ զինքն ալ ձեր հին բարեկամներուն կարգը համարիր, քեպէտ եւ զինքը տղայութեան ատենը միայն կըճանցնար :

« Հնդկաստանի մէջ ոչ երբեք մեծ գործ մը ունեցեր եմ : Անգամ մը յորտ Քլայվ միտքը դրաւ քէ ինծի երախտապարտ է՝ իրեն արդարացի ծանայութիւն մը ընելուս համար : Իւր ինծի ցուցուցած բարեկամական յօժարութիւնը ասոր միայն գործածեցի . աղաչեցի իրեն որ հրամանոցը համար լաւ գիւտաւորական տեղ մը գտնէ : Այս բան 1772ին պատահեցաւ : Ստոյգ զիտեմ որ նամակիս պատասխանը գրած է . բայց կարծեմ քէ այն ատենի իշխանութեան մէջ գտնուող անձանց հետ աղէկ չէր . անկեց ի վեր Հնդկաստանի ներքին եւ արտաքին կառավարիչներէն մէկն ալ չեղաւ որ ինծի հետ մասնաւոր բարեկամութիւն ընէ . գուցէ մեշերէնէն ոմանք գտնուին որ հետս աղէկ ալ չեն : Հնդկաստանի բարեկարգութեան համար խորհրդարանին մէջ ունեցած զբաղմունքներս բնականապէս շատ հաճոյ պիտի չըլլան անոնց, որոնց կառավարութեան պակասութիւնները շտկելը ինծի կիյնար : Իմ բարեկամներս նեղութիւն կրեցին, եւ ես ալ բան մը չվաստեցի : Եւ սակայն աշխատանքիս աղէկ փոխարէն մը եղած կըլլար՝ քէ որ կարենայի Անգլիոյ տերութեան Հնդկաստանցւոց վրայ դրած հարկը քիչ մը քերէցընել :

« Իսկ դուք, սիրելի բարեկամ, շատ տեղ շատ փորձանքներու հանդիպէր էք . հիմա որ ձերացար՝ պէտք է քիչ մը հանգչիք : Ուրախ եմ որ բարի հօր մը ընտանեկան հաճոյքը եւ մաքուր խղճմտանքի մը

մխիբարութիւնը փնտռեցիք ու գտար . անկեց դուրս ամեն բան առերեւոյր բարիք է :

« Քանի որ մեզմէ բաժնուեցար՝ շատ փոփոխութիւններ եղան հոս : Ձեր բարեկամ Նորբհմպըրքնոտի դուքսը մեռաւ . Մոնթակ տիկինը տակաւին ողջ է . երբոր զինքը տեսնեմ՝ զձեզ միտքը պիտի ձգեմ : Ուրիշ շատ փոփոխութիւններ ալ պատահեցան ձեզի հետ ճանչցողութիւն ընելէս ի վեր : Զձեզ Սէնր-ձեյմսի պարտիզին մէջ տեսած օրս որմս մտքէն կանցներ քէ ատենով այս տերութիւնը Հնդկաստանի մեծ մասին պիտի տիրապետէ : Բայց տերութիւնները կըկանգնին ու կըկործանին . կայսերը գերի կիյնան ու կըկորնան . կայսերութիւնը ծախսու հաճողները կայսերութեան կընասնին : Սակայն մենք ողջ ենք եւ բաւական խելք ունինք մեծամեծ արկածներու մէջ ալ մասնաւոր կերպով մխիբարութեամբ . եւ որովհետեւ մեծերը՝ որոնց համար այս բաներս եղած կերեւեակն՝ ստուցմէ բան մը չէն շահիր, ուրիշները պիտի նային որ օգուտ մը քաղեն : Դուք շատ մը ազնուական մտածմունքներու հոռեւ եղար ու չհասար . բայց հիմա աւելի լաւ էք՝ բան քէ ինչ որ պիտի ըլլայիք երէ յաջողութիւն գտնիք . վասն զի դուք պատուաւոր, եւ աւելի լաւ ըսեմ՝ երջանիկ մասնաւոր մարդ մըն էք : Հաւատացէք որ երէ առիթ մը գտնեմ՝ զձեզ չեմ մոռնար : Որդիս եւ տիկինս կաղաչեն որ զիրենք մտերմեղ չհանկար :

« Խնդրելով որ ընդունիր իմ մեծարանքս եւ սիրով ողջոյնս, մնամ, ազնիւ եւ վաղեմի բարեկամ,

« Խոնարհ եւ հաւատարիմ ծառայ ձեր
ԵՏՄԸՆՏ ՊԸԸԲ :

« 29 մարտի 1789 : »

Թարգմանեաց լանդիալականէ

ՍՏԵՓԱՆ ՊԱՆԱՍՆԵԱՆ

Աշ. Արեւ. Բագմ. Վարժարանին :

ՀՅՅԿԱՅԻՆՔ ԻՆՆԵՒՍԱՄՆԵՐՈՐԴԻ ԴԱՐՈՒՍ

(Շարայարութիւն 1.)

Առ քաղաքորութեամբն Ռուբինեանց ի Կիլիկիա յովոք ի նոցանէ առ անի արշաւանաց սուլտանացն Եգիպտոսի որ մեծապէս վտանգէին զհատուածս լատին ազգաց յԱսորիս, հայցեցին զօգնականութիւն պապից, որ չզանդաղէին երբեք բողոք հարկանել ի նպաստ քրիստոնէիցն Արեւելի :

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite. 1)

A l'époque de la domination des rois roupéniens de Cilicie, plusieurs de ces princes, redoutant les attaques des sultans d'Égypte, déjà fatales aux colonies latines de la Syrie, implorèrent l'appui des papes, qui ne cessaient d'élever la voix en faveur des chrétiens d'Orient, même lorsque l'ardeur pour les croisades fut éteinte,

¹ Տես Թիւ Է, էջ 182 :

¹ Voir le numéro de juillet, page 182.